
Eschatologie v díle Jana Husa

Lucie Mazalová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#432

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Eschatologie

v díle Jana Husa

Lucie Mazalová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#432

BRNO 2015

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mazalová, Lucie, 1982-

Eschatologie v díle Jana Husa / Lucie Mazalová. – Vydání první. – Brno : Masarykova univerzita, 2015. – 370 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 432)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-7756-0

27-175 * 27-1 * 27-878.4-1 * 27-475.5 * 82-6 * 801.73 * (437.3)

- Hus, Jan, asi 1371-1415

- 1404-1411

- 1402-1415

- eschatologie – Česko – 14.-15. století

- křesťanská teologie – Česko – 14.-15. století

- husitská teologie – Česko – 14.-15. století

- kázání – Česko – 1401-1450

- korespondence – Česko – 1401-1450

- interpretace textů – Česko – 21. století

- monografie

27-1/-2 - Křesťanská teologie. Dogmatická teologie [5]

Kniha vychází díky podpoře Grantové agentury ČR v rámci projektu GA ČR 13-21620S „Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Ediční projekt v rámci přípravy Husova výročí v roce 2015“.

Za laskavé poskytnutí práv k publikaci folií děkuji Národní knihovně ČR, Moravskému zemskému archivu v Brně, Knihovně Národního muzea a Ústřední knihovně Filozofické fakulty MU.

Recenzovali: doc. PhDr. Helena Krmíčková, Dr.

Mons. prof. Dr. Karel Skalický, Th.D.

© 2015 Lucie Mazalová

© 2015 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8243-4 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-7953-3 (brožovaná vazba)

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-7953-2015

OBSAH

Úvod	9
1. Pojem eschatologie a studium eschatologie Husovy	15
2. Dosavadní studium Husovy eschatologie.....	21
3. Metodologie.....	37
4. Okolnosti vzniku a působení Husovy eschatologie	43
4.1. Středověká křesťanská eschatologie.....	44
4.2. Eschatologie v Čechách ve 14. a na počátku 15. století	50
4.2.1. Kacířské nauky.....	51
4.2.2. Raná česká reformace	61
4.2.3. John Wyclif	66
4.2.4. Proroctví.....	68
4.2.5. Ostatní vlivy v soudobé domácí literatuře.....	70
4.3. Církevně-společenská situace a Husův život	73
4.3.1. Otázka krizových faktorů 14. století	74
4.3.2. Domácí kazatelská tradice	83
4.3.3. Husovo univerzitní vzdělání	83
4.3.4. Mezníky Husova života, Husova povaha, tvorba a povolání.....	97
5. Eschatologie v kázání Diliges dominum Deum	101
5.1. Antikrist v Diliges.....	103
5.1.1. Vývoj Husových myšlenek o Antikristu před Diliges.....	106
5.1.2. Antikristovy typické znaky a současný Antikrist podle Diliges	111
5.1.3. Doklady současného antikristovství v Diliges – autority a vlastní zkušenost ..	115
5.1.4. Výrazové prostředky v Diliges.....	120
5.1.5. Antikrist jako fenomén konce věků v Diliges	124
5.2. Onen svět – role věčného trestu a věčné blaženosti v Diliges.....	132
5.2.1. Hrozby.....	133
5.2.2. Pozitivní motivace	139
5.3. Další eschatologická témata a formy eschatologických výroků v Diliges.....	140
5.3.1. Predestinace.....	140
5.3.2. Poslední vůle, pohřeb, zádušní mše.....	150
6. Eschatologie v kázání State succincti	151
6.1. Antikrist ve State	153
6.1.1. Antikristovy typické znaky a současný Antikrist podle State.....	153
6.1.2. Doklady současného antikristovství podle State.....	156
6.1.3. Výrazové prostředky ve State	159
6.1.4. Antikrist jako fenomén konce věků podle State	163
6.2. Onen svět – role bázně, Posledního soudu, věčného trestu a věčné blaženosti ve State.....	167
6.2.1. Hříšná bázeň a další druhy bázně	167
6.2.2. Hrozby.....	171
6.2.3. Pozitivní motivace	177
7. Eschatologie v kázání Spiritum nolite extinguere.....	179
7.1. Antikrist ve Spiritum	182

7.1.1. Antikrist jako fenomén konce věků podle Spiritum.....	185
7.2. Onen svět – role Posledního soudu, věčného trestu, pozemského utrpení a věčné blaženosti ve Spiritum	187
7.2.1. Pozitivní motivace	187
7.2.2. Hrozby Posledním soudem a věčným trestem	188
8. Eschatologie v listech	193
8.1. Antikrist v listech	194
8.1.1. Antikristovy typické znaky a současný Antikrist podle listů	195
8.1.2. Doklady současného antikristovství v listech	197
8.1.3. Výrazové prostředky v listech.....	198
8.1.4. Antikrist na konci věků podle listů	201
8.1.5. Podrobný rozbor jednotlivých Husových listů.....	203
8.2. Onen svět – role věčného trestu a věčného života v listech	220
8.2.1. Pozitivní motivace	220
8.2.2. Hrozby.....	222
9. Husovo pojetí Antikrista v kontextu Husova systematickoteologického díla a tvorby jiných autorů	225
9.1. Srovnání s pojetím Antikrista v Super Quattuor sententiarum.....	225
9.2. Srovnání s představou Milíče z Kroměříže	227
9.3. Srovnání s představou Matěje z Janova	238
9.4. Srovnání s představou Johna Wyclifa	248
9.4.1. Srovnání s pojetím Antikrista v De Christo et adversario suo Antichristo.....	249
9.4.2. Srovnání s pojetím Antikrista ve Wyclifových kázáních, kterými se Hus inspiroval	251
9.5. Srovnání Husových synodálních kázání se synodálními kázáními daného období	254
9.5.1. Srovnání s kázáním Stanislava ze Znojma (1405).....	254
9.5.2. Srovnání s kázáním <i>Testimonium Christi confirmatum</i> <i>est in vobis</i> , I Cor. 1, 6.....	255
9.6. Srovnání s pojetím v Jakoubkově kvestii Posicio de Anticristo.....	256
10. Eschatologie v kázání Confirmate corda vestra	261
10.1. Onen svět – role Posledního soudu, věčného trestu, spásy a smrti v Confirmate.....	263
10.1.1. Hrozby.....	263
10.1.2. Pozitivní motivace a další příklady Husova pozitivního myšlení.....	264
10.2. Smrt	266
10.3. Poslední soud	268
11. Eschatologie v kázání Dixit Martha ad Iesum	271
11.1. Onen svět – role věčného trestu a očistce v Dixit Martha	273
11.1.1. Hrozby – praktická ukázka i vysvětlení jejich smyslu.....	273
11.1.2. Role očistce.....	275
11.1.3. Jaký je očistec – rekonstrukce Husovy představy.....	280
11.2. Účinnost proseb	282
11.3. Další eschatologická témata v Dixit Martha.....	283
11.3.1. Detaily očistného procesu, lůno Abrahámovo, posmrtný osud pokřtěných dětí, závěti, role kazatelství	283

11.4.	Srovnání s prameny Dixit Martha.....	285
11.4.1.	Srovnání s Husovým komentářem Super Quattuor sententiarum.....	285
11.4.2.	Srovnání s Lombardovými Sententiarum libri quattuor	286
11.4.3.	Srovnání s Wyclifovým kázáním Dixit Martha ad Jesum. Joh. XI ^o , 21	287
11.4.4.	Srovnání s Wyclifovým kázáním Omne quod dat mihi pater ad me veniet. Joh. VI ^o , 37.....	289
11.5.	Srovnání s díly, která vycházejí z Husova Dixit Martha.....	292
11.5.1.	Srovnání s De purgatorio Mikuláše z Drážďan.....	292
11.5.2.	Srovnání s Confessio Taboritarum Mikuláše z Pelhřimova	295
11.6.	Srovnání s názory Husových předchůdců a současníků.....	297
11.6.1.	Srovnání s kázáním Factum est ut moreretur mendicus (Lc 16, 22–23) Jakoubka ze Stříbra.....	297
11.6.2.	Očistec podle Milíče a Janova.....	298
12.	Husovy představy o záhrobí v kontextu předchozích Husových děl a představ jiných autorů.....	299
12.1.	Srovnání s Českými kázáními svátečními	299
12.2.	Srovnání se Super Quattuor sententiarum.....	301
12.3.	Srovnání s Milíčovou představou	305
12.4.	Srovnání s Janovovou představou v Regulích	308
12.5.	Srovnání s Wyclifovou představou v kázáních	309
13.	Shrnutí a závěry	311
13.1.	Význam posledních věcí a eschatologie podle Husa a jejich základní role v Husově díle	311
13.2.	Obsah a forma eschatologických výroků.....	313
13.3.	Role a představení tématu Antikrist.....	315
13.4.	Smrt	322
13.5.	Poslední soud a onen svět.....	323
13.6.	Predestinace	327
13.7.	Originalita Husovy eschatologie	328
13.8.	Výrazová stránka	329
13.9.	Místo Husovy eschatologie ve středověké eschatologické tvorbě.....	329
13.10.	Speciální otázky	331
	Závěr	335
	Summary	339
	Seznam pramenů a literatury	343
	Zkratky a symboly	362
	Obrazová příloha	365

ÚVOD

Úvahy o posledních věcech člověka mají své neochvějné místo v každé době. Téměř každý člověk si během svého života položí alespoň otázku po konci své existence nebo celého světa, neboť jej k tomu nutí právě sám život a tento svět – pocitem jistoty, který v nás vyvolávají, a naopak mnohdy až nepříjemné nejistoty z toho, co se nám zdá být mimo ně. Konkrétních impulzů k takovým otázkám, pocitů, které při tom zažíváme, i odpovědí je celá řada. Nejčastěji a snad v té nejintenzivnější podobě přemýšlíme o posledních věcech v mezních situacích našeho osobního života. Jindy se jimi zabýváme méně emotivně, zato do větších podrobností. Můžeme se s nimi setkat v odborných studiích, ale stejně tak dokáže otázku po podstatě smrti položit svým vlastním způsobem i malé dítě, které o ní slyší poprvé a které chce podobně jako dospělý slyšet uspokojivou odpověď. Každá situace utváří naše dotazy i odpovědi trochu jinak a není to zdaleka jediný důvod, proč se všichni lidé nikdy zcela neshodnou.

Veškeré úvahy tohoto typu, od individuálních představ až po oficiální nauky, souhrnně označujeme jako eschatologii v jejím nejširším smyslu. Její jednotlivá témata se v průběhu času ve své podstatě opakují, proměňuje se spíše jejich obliba a způsob, jakým se o nich hovoří. To dělá pro současného člověka zajímavou a s určitou pomocí pochopitelnou i eschatologii dávno minulou. Latinská mediévistika, kterou se zabývám a s jejímž úhlem pohledu a možnostmi se tedy nutně propojil i můj zájem o eschatologii, disponuje vhodnými prostředky pro studium středověké etapy dějin eschatologie. Doposud jsem se zaměřovala na české reformační myšlení, proto jsem se přirozeně rozhodla přispět prostředky latinské mediévistiky k přiblížení dějin eschatologie právě v reformačním období. Uvažovala jsem samozřejmě o autorech, jejichž eschatologie není dostatečně popsána a zhodnocena. Proto musí působit na první pohled překvapivě, že zde nakonec

předkládám své poznatky o posledních věcech v díle a částečně i v životě jedné z nejznámějších a nejprobádanějších postav české reformace a českých dějin vůbec – Jana Husa. Musím tedy v první řadě vysvětlit, proč po tak dlouhé tradici husovského bádání považuji za smysluplné zabývat se v těchto souvislostech zrovna jím.

Husovo dílo i život nabízejí ke studiu eschatologie řadu příležitostí, přesto se o ní v porovnání s jinými husovskými tématy téměř nemluví. Téma eschatologie působí v obrovském množství husovské literatury spíše jako něco mimořádného a často okrajového a naplno se nehovoří o tom proč.¹ V minulosti vzniklo sice k tomuto tématu v rámci různých oborů několik významných příspěvků, které se týkaly zejména jednotlivých posledních věcí nebo vybraných eschatologických otázek. Nedostalo se jim však větší pozornosti a nestaly se podnětem k rozsáhlejšímu a systematictějšímu bádání, které by mohlo odpovědět na otázky další. Není přitom zapotřebí velké kvantum studií. Bádání nad Husovou eschatologií má už velmi dlouho dobře nakročeno k tomu, aby po doplnění některých otázek a odpovědí bylo schopné posunout se ještě dál – k celkovému zhodnocení Husovy eschatologie – a aby těmito výsledky významně ovlivnilo dokonce i pohled na ostatní části Husovy nauky a na Husovu nauku jako celek. A tak bych chtěla přispět k doplnění alespoň některých prázdných míst dosavadního bádání, a to předložením této práce, která je rozšířenou disertací, obhájenou na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v rámci oboru Latinská medievistika.

V této práci je mým hlavním cílem odpovědět na základě studia vybraných Husových děl na otázku, jaký význam pro Husa eschatologie a jednotlivé poslední věci měly a jakou roli díky tomu v jeho dílech zastávaly. Aby však bylo možné začít se položenou otázkou vůbec zabývat, je třeba nejprve objasnit minimálně tři jiné: co vůbec mezi poslední věci řadil sám Hus, co lze za Husovu eschatologii považovat z dnešního hlediska a co Hus v daných dílech o jednotlivých posledních věcech říká. K závěrům o tom, jak a proč zrovna daným způsobem Hus s výroky o posledních věcech zacházel, tedy i v této studii docházím postupně. Využívám při tom v různé míře všechny tři úhly pohledu, které se mi nabízejí v rámci mého oboru – latinské medievistiky, a své závěry opírám o obsahový, jazykovědný a literárněhistorický rozbor² Husových výpovědí.

Na tomto místě bych chtěla kromě hlavních bodů práce zdůraznit ještě jeden úkol, který jsem si předsevzala. V rámci hledání role eschatologie v Husově díle se pokouším objasnit tři specifické problémy: Husovu představu o vztahu času, prostoru a člověka či celé lidské společnosti v eschatologickém kontextu; význam

1 Ačkoli se např. Vlastimil Kybal věnuje Husovu učení o posledních věcech ve zvoleném úhlu pohledu důkladně, činí tak pouze v závěru třísvazkové monografie o Husově učení a v porovnání s ostatními tématy monografie v obecnější rovině. (KYBAL, V. *M. Jan Hus: život a učení, díl 2, část I–III*. Praha 1923–1931.)

2 NECHUTOVÁ, J. *Středověká latina*. Praha 2002, s. 11.

eschatologické problematiky pro autorovy názory na reformu lidských mravů; a také to, jak se Husův přístup slučuje s důslednou ideou, podle které je jedinou skutečnou reformou druhý příchod Krista.³ Na tyto otázky upozorňuji zvláště už v úvodu, neboť je považuji nejen za významné pro pochopení Husovy eschatologie, ale za velmi nápomocné pro porozumění celému Husovu dílu a jeho myšlení.

Pro studium jsem si záměrně zvolila z hlediska žánru dva druhy pramenů: Husova kázání⁴ – *Confirmate corda vestra* (1404), *Diligens dominum Deum* (1405), *Stete succincti* (1407), *Spiritus nolite extinguere* (1410), *Dixit Martha ad Iesum* (1411), a Husovu korespondenci (1402–1415).⁵ Vybraná kázání nebyla dosud z hlediska eschatologie podrobně a některá dokonce vůbec prostudována. Korespondence je naopak poměrně oblíbeným pramenem pro tento typ studia, stále však nabízí nevyužité možnosti. Samotná kázání stejně jako samotné listy nabízejí po obsahové i formální stránce dostatečné množství různých Husových výroků o posledních věcech, navíc výroků vznikajících v odlišné době a za odlišných okolností, a z těchto hledisek tedy představují kvalitní materiál pro pohled, který jsem si zvolila. Jejich srovnáním se však kromě ještě lepší možnosti zohlednit vliv zmíněných aspektů otevírá šance sledovat působení žánru na tyto Husovy výpovědi. V kázáních se setkáváme zejména s kolektivní eschatologií a s tím, jak se jednotlivé výroky utvářejí ve vztahu k posluchačům, k jednotlivým Husovým záměrům i k Husovu celoživotnímu poslání – kazatelství. Korespondence potom nabízí eschatologii Husem prožívanou, tedy v jistém smyslu individuální, vznikající v mezních okamžicích Husova života, především v očekávání vlastní smrti. V případě takového díla lze očekávat, že zahrnuje myšlenky o posledních věcech, které autor považoval za ty nejdůležitější. Zohlednění vlivu žánru a dalších zmíněných okolností na Husovy výroky tak vidím jako cestu, jak se zase o něco více přiblížit tomu podstatnému v Husových názorech na poslední věci.

Kromě uvedených hlavních pramenů přihlížím podle konkrétních potřeb rozboru kázání a korespondence i k dalším Husovým dílům různých funkcí – například k *Super Quattuor sententiarum*⁶ jakožto nejsystematičtějšimu a oficiálnímu Husovu výkladu o teologických (a také eschatologických) otázkách nebo k žalárním spisům (*De cognitione et dilectione Dei*, *De peccato mortali*, *De poenitentia pro Iacobo*, *De mandatis Domini*, *De matrimonio ad Robertum*, *De tribus hostibus hominis et septem*

3 Na otázku spjatosti formy Husova reformního programu a očekávání zásadní reformy upozornil HOLEČEK, F. J. „Ministri dei possunt in dampnationem perpetuam papam male viventem detrudere...“ (Hus a problém Antikrista). In *Husitský tábor. Sborník husitského muzea – supplementum 1*. Red. M. Drda, F. J. Holeček, Z. Vybíral. Tábor 2001, s. 227.

4 Kázání *Diligens* a *Stete* jsou dostupná v Op. II. Ed. Flacius Illyricus. Norimbergae: 1558, fol. 27v – 36v (viz seznam zkratk na konci knihy). Kázání *Confirmate*, *Spiritus* a *Dixit Martha* rovněž v Op. II, fol. 40r – 44v; 48v – 53v, ovšem především nověji v *Positiones – recommendationes – sermones. Universitní promluvy*. Ed. A. Schmidtová. Praha 1958, s. 119–178.

5 *Jana Husi Korespondence a dokumenty*. Ed. V. Novotný. Praha 1920.

6 *Spisy M. Jana Husi*, č. 4–6. *Super IV Sententiarum*. Ed. V. Flajšhans. Praha: 1904–1906.

peccatis mortalibus, De sacramento corporis et sanguinis Domini)⁷ jakožto zástupcům dalšího žánru z konce Husovy tvorby a života. V úvahu беру také díla jiných autorů. Ovšem již v úvodu bych chtěla otevřeně říci, že ačkoli se mně tímto naskytla možnost sledovat závislost eschatologické problematiky ještě na různých dalších funkcích Husových děl, zaznamenávat rozdíl mezi jednotlivými typy kázání a nomezovat se jen na zachycení základního vztahu kázání k listům, využila jsem ji jen v omezené míře. Hodně přihlížím např. k vlivu systematického přístupu ke zpracování eschatologické problematiky. Vzhledem k osnově, kterou jsem si stanovila, a vzhledem k už tak velkému rozsahu práce a velkému počtu rovin, které v Husově díle sleduji, však ponechávám např. vliv rozdílů mezi univerzitními nebo synodálními kázáními a kázáními k lidu na Husovu eschatologii (a společně s ní samozřejmě na moralistiku) bez pozornosti, která by jim příslušela. Např. poslední jmenované téma si totiž zaslouží výklad v samostatné práci, neboť předpokládá podrobné studium mnoha dalších Husových kázání, zejména kázání k lidu.

Užitek komparace dvou typů děl, z nichž v rámci jednoho typu nebyla vybraná díla doposud z eschatologického hlediska blíže prozkoumána a druhý typ (ačkoli často rozebíraný) jako jediný umožňuje vytvořit si představu o váze a dopadu právě Husových kazatelských výroků, asi není nutné v úvodu dále přibližovat. Je však třeba říci, proč jsem nevyužila ještě jiných Husových děl nebo proč jsem nepostavila vedle listů dílo jiného druhu, než je kázání. Považuji kázání za Husův nejtypičtější a nejvýraznější projev, za něco, co svým způsobem zanechává stopy i v jeho dílech jiných funkcí, a považuji je v neposlední řadě za pole, na němž se chtěl a uměl nejvíce realizovat. Komparace tohoto Husova veřejného a celoživotního programu s něčím, co Hus v plánu neměl, ale co bylo nakonec tak fatální, je z hlediska eschatologické problematiky natolik obsažná, výrazná a vypovídající, že může odhalit hlavní specifika Husovy eschatologie.

Zbývá ještě objasnit, jak předkládaná studie vypadá z hlediska struktury. Práci lze podle zaměření rozdělit do tří velkých částí. V té první podrobně popisují nezbytná východiska svého studia a interpretace eschatologie v Husově díle: zamýšlím se nad možnostmi studia Husovy eschatologie, představuji dosavadní studium problematiky, metodologii předkládané práce, citační zásady a poukazuji na významné okolnosti, které Husovu eschatologii formovaly. Je to příprava k tomu, abych mohla ve druhé části práce podrobně rozebírat a interpretovat eschatologická témata v jednotlivých vybraných dílech a případně v dílech souvisejících s obsahem či okolnostmi vzniku. Neobvyklá podrobnost a délka těchto úvodních pasáží, zvláště potom představení okolností, jsou proto na místě a jsou

7 Op. I, fol. 29v – 42r. Moderní kritická edice Husových žaltářních traktátků se připravuje na Filozofické fakultě MU v Brně pod vedením prof. Jany Nechutové v rámci projektu GA ČR 13-21620S (*Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Ediční projekt v rámci přípravy Husova výročí v roce 2015*). Vyjde v nakladatelství Brepols.

dány také tím, že mají sloužit současně jako jeden z přesahů této práce za rámec vybraných Husových děl k celku Husovy eschatologie, jako jakási snad univerzální prolegomena ke studiu Husovy eschatologie. Ta totiž v jednom přehledném celku doposud nebyla k dispozici a některé informace se v kontextu sledování Husovy eschatologie neobjevily vůbec.

Jelikož se Hus ve vybraných kázáních a listech nezabýval eschatologií systematicky a nemohla jsem z nich převzít žádné jednotné a jednoduché členění, druhou část práce, tj. výklad jednotlivých děl, člením podle eschatologických témat, abych tak zajistila větší přehlednost. Už zde podrobně srovnávám výsledky rozborů vybraných Husových děl, a to s jinými Husovými díly i s díly jiných autorů, opět ve snaze získat představu o celku Husovy tvorby a jejím místě v dobovém myšlení. Existují i jiné možné varianty strukturování této druhé části práce. Domnívám se však, že s charakterem této práce je v souladu, pokud prezentuji nejen výsledky studia, ale i jeho postup, jak skutečně probíhal, a dokládám to podrobnými rozborů jednotlivých děl. Vše dokládám i ukázkami z pramenů – v případě kázání uvádím všechna místa, která se k dané problematice vztahují, v případě listů odkazují kvůli velkému množství na ta nejvýraznější.

Ve třetí části srovnávám výsledky rozborů jednotlivých kázání a listů i dalších souvisejících děl, vyvozuji obecnější závěry a především odpovídám na otázky, které jsem položila v úvodu.

1. POJEM ESCHATOLOGIE

A STUDIUM ESCHATOLOGIE HUSOVY

Pokud se chceme zabývat Husovou eschatologií, musíme získat na začátku alespoň hrubou představu o tom, co vše do ní může patřit a z jakého hlediska ji můžeme studovat a interpretovat. Samotný pojem eschatologie, jak jej známe dnes (tedy obecný pojem bez spojitosti jen s jedním konkrétním náboženstvím nebo nenáboženskou oblastí), nás s konkrétním výčtem posledních věcí ani s přesným způsobem, jak na ně nahlížet, neseznamuje a v tomto směru tedy ani k ničemu nezavazuje. Je to pojem příliš široký. Nejpřesnějším univerzálně daným současným kritériem¹ je, že eschatologie je nauka o posledních věcech.² Tato definice

---

1 Srov. např. heslo „Eschatology – Contemporary Issues“ R. Haighta v *Handbook of Catholic Theology* (Ed. W. Beinert, F. S. Fiorenza. New York 1995, s. 220; dále srov. i dřívější práce, např. ALTHAUS, P. *Die letzten Dinge. Lehrbuch der Eschatologie*. Gütersloh 1933, s. 1). Jak je však zřejmé nejen z religionistických prací, ale i z těch prací teologických, které poukazují na využití pojmu eschatologie za hranicemi teologického prostoru (např. zmíněný Haightův přehledový příspěvek), pojem eschatologie nabývá od 19. století (srov. CANCEK, H. Eschatologie. In *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe. Band II, Apokalyptik – Geschichte*. Hrsg. von H. Cancik, B. Gladigow, M. Laubsche. Stuttgart 1990, s. 342) značně širokých rozměrů a objevuje se rovněž v kontextu religionistickém, přírodovědném nebo filozofickém (tamtéž; srov. rovněž heslo „Eschatologie“ J. Finkenzellera ve *Slovníku katolické dogmatiky*. Ed. W. Beinert. Olomouc 1994, s. 90).

2 Termín eschatologie je odvozen z řeckých slov ἔσχατον – poslední, nejzazší, případně τὰ ἔσχατα – poslední věci, a λόγος – slovo, nauka. Výraz ἔσχατον se v řečtině používá ve významu prostorovém, časovém, stavu a stupně, viz CANCEK, H. Eschatologie, s. 341; nebo běžně dostupné slovníky klasické řečtiny: LEPAŘ, F. *Slovník řeckočeský*. Příbram 2008; LIDDELL, H. G., SCOTT, R. *A Greek-English lexicon*. Oxford 1996; GEMOLL, W. *Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch*. Wien 1923; přímo k řečtině Nového zákona: TICHÝ, L. *Slovník novozákonní řečtiny*. Olomouc 2001; biblické slovníky SOUČEK, J. B. *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. Praha 2003; KITTEL, G. aj. *The Theological Dictionary of the New Testament*. Grand Rapids, Michigan 1985; FRIBERG, T. aj. *Analytical Lexicon of the Greek New Testament*. Grand Rapids, Michigan 2000; SWANSON, J. *Dictionary of Biblical Languages with Semantic Domains*. Oak Harbor 1997; ARNDT, W. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago 2000. Do oficiálního zavedení termínu eschatologie se běžně v latinsky psaných křesťanských

eschatologie v užším smyslu jako nauky pro mě bude v případě Husova díla výchozí, neboť v jeho případě mně jde především o ucelený pohled na poslední věci. To, co nabízejí slovníky a encyklopedie³ v rámci hesla „eschatologie“ oproti této základní definici navíc, není nic univerzálně platného, ale už příklady možných podob eschatologie (vzhledem k jejich časté různorodosti by se dalo hovořit přímo o různých eschatologiích) nebo její klasifikace.⁴ Ať už jsou tyto výklady delší nebo kratší, nikdy v nich nenajdeme definici, která by byla více konkrétní a současně vhodná pro všechny tak rozmanité příležitosti, při kterých se eschatologie uplatňuje.

Velký podíl na tomto stavu má skutečnost, že na teorie o posledních věcech byla kategorie eschatologie většinou aplikována dodatečně. Tato kategorie zdaleka neexistuje tak dlouho jako většina jí popisovaných myšlenek. I ona, ačkoli byla původně jen teologickou kategorií, navíc stihla projít určitým vývojem⁵ a dnes slouží v tomto svém základním významu jako kategorie shromažďující rozmanité úvahy o jakýchkoli posledních věcech. Snaha využít tuto kategorii pro minulost i současnost znamenala vytvořit opravdu široký pojem, který se s příchodem nových teorií musel nutně rozšířit ještě více.

Výraz eschatologie je novotvarem křesťanské dogmatiky 17. století.⁶ Poprvé ho použil lutherský teolog Abraham Calov (1612–1686),⁷ když roku 1677⁸ ve své dogmatice *Systema locorum theologicorum*, která byla z hlediska obsažnosti jakousi obdobou středověkých sum a sentencí,⁹ ve 12. knize pod názvem *Εσχατολογία*

---

dílech používal k označení posledních věcí termín *res novissimae* nebo *res extremae* a oddíl věnovaný takové problematice nesl název *De novissimis*.

3 Monografie se samotným pojmem většinou nezabývají, pokud ano, nepřinášejí v tomto směru nic více než slovníková hesla. Dostupné slovníky a encyklopedie podávají obdobné informace bez ohledu na své stáří a zemi původu. Rozdíl se objevují jen právě v další specifikaci eschatologie podle konkrétního zaměření dané publikace – např. eschatologie křesťanská, novozákonní, židovská. K tomu srov. definice a specifikace eschatologie např. v těchto slovnících a encyklopediích: BEINERT, W. *Slovník katolické dogmatiky*; MCGRATH, A. E. *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*. Praha 2001; LACOSTE, J.-Y. *Encyclopedia of Christian Theology*. New York 2005; PODLAHA, A. *Český slovník bohovědný*. Praha 1926; ačkoli se k Husově eschatologii vztahují především práce teologické a eschatologie je původně pojmem teologickým, pro vysvětlení dnešního obecného pojmu eschatologie a možnost srovnání uvádím i příklad běžně dostupných religionistických prací: PAVLINCŮVÁ, H. aj. *Slovník Judaismus, křesťanství, islám*. Praha 1994; JONES, L. *Encyclopedia of Religion*. Detroit 2005.

4 Rozmanité příklady individuální a kolektivní eschatologie různých náboženství různých období nabízí LANCZKOWSKI, G. *Eschatologie – Religionsgeschichtlich*. In *Lexikon für Theologie und Kirche*. Band 3, 1083. Begr. von M. Buchberger. Hrsg. von J. Hofer, K. Rahner. Freiburg 1959.

5 Reagovala na poznatky i jiných oborů než katolické teologie včetně přírodních věd.

6 CANCIK, H. *Handbuch*, s. 341; rovněž VORGRIMLER, H. *Hoffnung auf Vollendung. Aufriss der Eschatologie*. Freiburg, Basel, Wien 1980, s. 11.

7 APPOLD, K. G. *Abraham Calov's Doctrine of Vocatio in Its Systematic Context*. Tübingen 1998, s. 2.

8 CANCIK, H. *Handbuch*, s. 341, pozn. 1 (práce vznikala v letech 1655–1677).

9 APPOLD, K. G. *Abraham Calov's Doctrine*, s. 16.

sacra pojednal o smrti, zmrtyýchvstání, soudu a dovršení světa:¹⁰ *De novissimis in genere, De morte et statu post mortem, De mortuorum resurrectione, De extremo iudicio, De consummatione seculi, De inferno seu morte aeterna, De vita aeterna.*¹¹ Calov ustavil eschatologii jako samostatnou teologickou oblast a nejen tímto gestem jí přiřkl významné místo v křesťanském myšlení. Podle jeho slov jsou totiž poslední věci sice na posledním místě v systematické teologii, avšak v mysli křesťana by měly být na místě prvním. A v tomto duchu se Calov staví i ke smyslu nauky o posledních věcech: připomínání vlastní smrti vede podle Calova k pohrdání světskými věcmi a k myšlenkám na záležitosti nebeské.¹²

V dějinách náboženství se však eschatologie stala obvyklým termínem až v 19. století.¹³ Do té doby byla nauka o posledních věcech jen „dovětkem křesťanské teologie“.¹⁴ Až Friedrich Schleiermacher začal termín používat více pro označení posledních teologických pojednání. Vtiskl mu větší význam a dostal jej do obecného teologického názvosloví.¹⁵ Od přelomu 18. a 19. století začal být termín rovněž spojován s novými dějinně-filozofickými motivy a s motivy týkajícími se teologie zjevení,¹⁶ ještě však nerespektoval historicko-filozofické nároky a fungoval jako pohodlné souhrnné označení představ konce a onoho světa.¹⁷

Vzhledem ke zmíněné dodatečné formulaci kategorie eschatologie a její jakési velké rozpínavosti až za hranice náboženství a rovněž vzhledem k její přizpůsobivosti je potom eschatologie obecnou kategorií bez přesně vymezeného obsahu.¹⁸ Konkrétní podoba eschatologie se liší mezi náboženstvími¹⁹ i nenáboženskými²⁰ teoriemi (mytickými, filozofickými, přírodovědnými),²¹ může se lišit i v rámci jedné takové náboženské i nenáboženské oblasti, a to dokonce třeba u jednotlivých autorů nebo v různých obdobích. Rozdíly mohou být ve výčtu posledních věcí, ve způsobu a motivaci k tomu, že se o nich hovoří. Lišit se však mohou nejen samotné eschatologie,

10 FINKENZELLER, J. Eschatologie. In BEINERT, W. aj. *Slovník katolické dogmatiky*, s. 89.

11 CALOV, A. *Systema locorum theologicorum*. Wittenberg 1677.

12 Tamtéž.

13 CANKIK, H. *Handbuch*, s. 341.

14 ROWLAND, CH. Eschatologie. In *Blackwellova encyklopedie*, s. 105.

15 FINKENZELLER, J. Eschatologie, s. 89.

16 CANKIK, H. *Handbuch*, s. 341.

17 Tamtéž.

18 Zde musím poděkovat Davidu Zbiralovi za rozhovor tykající se současného religionistického pohledu, který jsem v těchto úvahách rovněž chtěla vzít v potaz.

19 Příklady různých náboženství a jejich období uvádí např. *The Catholic Encyclopedia*. Ed. in chief Ch. G. Herbermann. New York 1907–1914.

20 O respektování vědeckých představ teologií píše GEORGE L. MURPHY v kapitole „Hints from Science for Eschatology – and Vice Versa“ v knize *The Last Things: biblical and theological perspectives on eschatology*. Ed C. E. Braaten, R. W. Jenson. Grand Rapids 2002, zejména s. 155–157.

21 CANKIK, H. *Handbuch*, s. 342, srov. rovněž VORGRIMLER, H. *Hoffnung*, s. 15.

ale i způsoby, kterými je někdo studuje a interpretuje. A podobně jako jednotlivé eschatologie různě hodnotí jednotlivé poslední věci, ani význam a váha jednotlivých eschatologických teorií nebývá stejná. Rozdílů by bylo možné jmenovat ještě více.

Dokud se někdo nesnaží všechny tyto možné přístupy propojovat nebo přechračovat²² a zůstává na jednom poli, pojem eschatologie se zdá být zcela jasným a běžným. Snad proto se autoři monografií o eschatologii nad možnými obsahy samotného pojmu nepozastavují, někdy dokonce neuvádějí ani obecnou definici eschatologie a hned automaticky přistupují ke klasifikaci (např. v případě křesťanské eschatologie k dělení na individuální a kolektivní) a soustředí se na detaily jednotlivých posledních věcí. Snad ze stejného důvodu nenajdeme oficiální diskuzi o problematice současné kategorie eschatologie nejen třeba v dnešní katolické teologii, která se raději zabývá svými speciálními otázkami, jako je význam a aktualizace katolické eschatologie,²³ ale oficiální diskuze neprobíhá ani v současné religionistice, byť někteří religionisté si naznačený problém uvědomují. Každá eschatologie v podstatě většinou vede vlastní, a tudíž poměrně nekomplikovaný život, ale pouze v rámci těchto vlastních mantinelů a především dokud není posuzována zvenčí. Ovšem tendo dojem je spíše zběžným a pokud začne jít o detaily, mohou i v rámci eschatologie např. jednoho náboženství vznikat závažné problémy.

Nikoli tedy oficiální definice, ale spíše zamyšlení nad konkrétními příklady vlastností této kategorie a nad jejím fungováním v praxi nám nakonec pomůže k tomu, abychom se s ní naučili pracovat a dokázali si tak vyvodit správnou cestu také k eschatologii Husově. Eschatologie obecně i eschatologie Husova nabízejí z hlediska výčtu posledních věcí i metody studia velký prostor. Avšak pokud si důkladně uvědomíme, jak významnou roli hraje u eschatologie zmíněná zvykovost, je jasné, že z toho pro snahu správně interpretovat otázky, které jsem v úvodu stanovila, plynou i určité závazky a že právě respektování této vlastnosti eschatologie nám pomůže v úvodním pátrání po vhodné metodě studia a po výčtu posledních věcí. Zbývá správně rozpoznat, odkud tyto závazky plynou a jak nezbytné,²⁴ v tomto případě tedy prospěšné, jsou.

---

22 Komplikovaná může být i synchronizace individuálního, kolektivního a kosmologického konce v rámci jednoho náboženství, na což poukazuje CANKI, H. *Handbuch*, s. 341–342.

23 Ještě Berkhof v *Dějínách dogmatu* (Praha 2003) byl ve výkladu o posledních věcech velmi strohý, což zdůvodnil tím, že podle něho toto učení nikdy nestálo v centru dogmatiky a jeho základní prvky se nemění. Někdy se sice podle něho objevily názorové odchylky, avšak nikdy nepřešly do vyznání církve. Berkhof však řekl, že se této oblasti nyní možná začne věnovat větší pozornost. Naproti tomu Ratzinger už tvrdí, že eschatologie vedla sice po staletí jako nauka o posledních věcech na okraji teologie poklidný život, a byl mnohem později, dostala se vlivem dějinných událostí přece jen do popředí a „dnes vystupuje takřka jako majitel celého prostoru teologie“. (RATZINGER, J. *Eschatologie – smrt a věčný život*. Brno 2004, s. 9.)

24 Hovořím zde v podstatě o tom, co moderní hermeneutika nebo teorie literatury nazývá pragmatikou textu, případně jeho referenčním horizontem. Srov. např. POKORNÝ, P. *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha 2006, zejména s. 49–51, dále s. 27, 47.

Rozlišit můžeme dvě hlavní oblasti, které je nutné brát při studiu stanovených otázek v úvahu. Za prvé je třeba hledat relevantní historické zvyklosti a okolnosti a snažit se danou eschatologii pochopit v jejich kontextu. Cestu k porozumění Husově eschatologii proto hledám nejen v samotném Husově díle, ale i ve větším a zároveň natolik konkrétním systému, aby jeho rámec dával Husovým myšlenkám smysl. Pokud jde o rámec eschatologický, snažím se Husovu eschatologii zasadit do křesťanské středověké, zejména speciálně české eschatologie 14. a počátku 15. století. Tyto eschatologie už jsou dostatečně specifické na to, aby nás nasměrovaly k odpovědi na otázku po výčtu posledních věcí a aby nám v dalších fázích pomohly interpretovat i detaily Husovy eschatologie. Patří však mezi mnohé okolnosti, které Husovu eschatologii formovaly. K těm dalším, které ze zmíněného systému nelze vynechat, ačkoli nejsou na první pohled ryze eschatologické, patří dobová situace – stav na poli církevním, společenském a politickém – a Husův veřejný i osobní život, což zahrnuje další speciální souvislosti jako např. žánrové. Žádná, ani dobová kategorie, nám sama o sobě bez vztahu k Husovu dílu, Husově osobnosti a konkrétním okolnostem nezaručí, že se jí Hus řídil.

Respektovat dobové okolnosti, které formovaly Husovu eschatologii a dávaly jí smysl, je jen jednou částí studia. Za druhé je třeba si uvědomit, že k předmětu interpretace vždy přistupujeme i my pod vlivem různých okolností. Žijeme přibližně o 600 let později než Hus, ovlivněni tím, kam se eschatologie za tu dobu dostala a jaké možnosti studia otevřela. V úvahu tedy musíme brát i možnosti současné vědy. Hovořit jazykem současné vědy je tím nejpřirozenějším, co se nám nabízí. Ovšem není to jen otázka jazyka. Z různých možných úhlů pohledu (religionistický, historický, filologický, literární apod.) a z různých prostředků si vybíráme jen některé a každý z těchto pohledů a prostředků může mít už opět svoje zvláštní povinné náležitosti.